

Milijana Kovačević*

Primary-school children and the stress caused by the loss of their beloved ones – Recognition, understanding, help and support

UDC 159.942.3-053.2
Professional article

Accepted: 15th December 2011
Confirmed: 20th February 2012

Summary: *This work outlines the characteristics of primary-school children's notion of death, their reactions to the death of their loved ones and needs which adults, to whom they become even more dependent in the circumstances of loss, can meet. The preconditions of successful assistance to children who mourn the deceased are; knowing and acknowledging the issues of death as an integral part of life, understanding the nature of children's confrontation with death and the possible mistakes of adults who try to help a mourning child. The mistakes can result from ignorance but also from unresolved personal experiences with death, loss and grief. Special emphasis is placed on the role of school and teachers in death and loss situations and on their help to children so that they could end their grief and continue their development and studying without any disturbances.*

Key words: *the death of a loved person, loss, confrontation, grief, support*

---

1. Uvod

Danas su djeca cijelog svijeta, pa i Hrvatske, izložena brojnim stresnim situacijama. Neke od njih, poput rata, građanskih sukoba, nasilja u gradovima, fizičkog i seksualnog zlostavljanja, vrlo su snažni stresori, ali djecu najčešće ne dotiču izravno. Događaji iz svakodnevnog života, poput rastave roditelja, bolesti ili smrti bližnjih (roditelja, brata, sestre, djeda, bake, učiteljice), koji izravno djeluju, djeci su mnogo teži izvori stresa (Arambašić, 2005.).

Zapravo, svaki gubitak djetetu donosi frustracije pa među dječje stresore valja uvrstiti i uginuće kućnog ljubimca kao i gubitak drage igračke. Poznato je,

također, da ih iz ravnoteže može izbaciti i rođenje brata ili sestre, odvajanje od majke koja počinje raditi, polazak u školu, promjena učitelja, odlazak u bolnicu i boravak u njoj...

Svaka snažnija promjena, za čije svladavanje djeca nemaju mehanizme u svom skromnom životnom iskustvu, poremeti im životni ritam i učini ih još ovisnijima o pomoći odraslih.

2. Osnovni pojmovi vezani uz stresna i traumatična iskustva te gubitak drage osobe

Stres se najčešće definira kao sklop osjećajnih i/ili ponašajnih reakcija utemeljenih na osobnoj procjeni događaja kao opasnog i/ili uznemirujućeg. Može biti akutni i kronični, jednostavan i višestruki.

Stresor je događaj ili niz događaja koji prijete ili ugrožavaju vlastiti život i/ili život drugih ljudi, materijalna dobra, samopoštovanje i/ili poštovanje drugih i sl. te općenito događaj koji može poremetiti (izmijeniti) uobičajeni, svakodnevni tijek života.

Trauma je iznimno jak stresor, izvan područja uobičajenoga ljudskog iskustva, koji je vrlo mučan i izaziva simptome patnje gotovo svakom pojedincu.

Traumatske stresne reakcije su sklop postupaka i osjećaja izazvanih traumom, koji se pojavljuju još za trajanja strahote ili neposredno nakon nje, a usmjereni su uklanjanju i/ili ublažavanju utjecaja traume.

Posttraumatske stresne reakcije su sklop ponašanja i osjećaja vezanih uza sjećanja na traumu i njezine neposredne posljedice.

Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) obuhvaća kliničku sliku tegoba vezanih uz traumu predstavljenu traumatskim stresnim reakcijama.

O gubitku govorimo kada je netko ili nešto nestalo protiv naše volje, tj. nismo uspjeli zadržati nešto što nam je blisko, drago ili važno, a to može ugroziti okosnice našeg identiteta i relativizirati doživljaj samog sebe.

Suočavanje je nastojanje na spoznajnom, emocionalnom ili ponašajnom planu da se svladaju, podnesu ili smanje vanjski ili unutarnji zahtjevi ili sukobi među tim zahtjevima (Arambašić, Vizek-Vidović, 1994.).

Tugovanje ili žalovanje podrazumijeva reakcije koje slijede stvarni gubitak bliske osobe, odnosno odgovore na njezinu smrt (Buzov, 1986.).

Proces tugovanja kulturno je određen. Gubitak drage osobe – uz potporu članova uže i šire obitelji, susjeda, prijatelja, učitelja i drugih odraslih koji su u kontaktu s djetetom – znatno olakšavaju vjera i rituali. Sudjelovanje u ritualima pridonosi prihvaćanju zbilje smrti, potiskujući maštanje i promičući tugovanje

te pomaže da dijete na simboličan način iskaže svoju tugu i ostale osjećaje koji ga u takvoj situaciji preplavljaju. Rituali istodobno pomažu rodbini, prijateljima i ostalim članovima socijalne mreže da djetetu iskažu svoju potporu i pažnju (Marinof, 2000.).

Gubitak djetetu bliske osobe kao stresor

Istraživanja su pokazala da smrt bliskih članova obitelji ljudima predstavlja jedan od najjačih prirodnih stresora. Na poznatoj rang-ljestvici 43 životna stresora, koju su objavili Holms i Rahe, ovaj važni životni događaj zauzima visoko peto mjesto. Rang-ljestvica je izrađena na osnovi istraživanja provedenih na odraslima. Nije teško zamisliti koliko je ovaj strašni događaj jak stresor u životu djece te koliko su razorne njegove posljedice po njihovu krhku psihu. Iz tih razloga djeci koja su doživjela smrt drage osobe i koja se suočavaju sa stresom ili traumom te su u procesu tugovanja (žalovanja), potrebno je posvetiti mnogo pozornosti te se intenzivno, kvalitetno i znalački njima baviti.

Zašto tugujemo?

Tugovanje je proces kroz koji odrasli i djeca moraju što kvalitetnije proći da bi njihov sveukupni daljnji razvoj tekao neometano. Uspješno svladavanje procesa tugovanja olakšava prihvaćanje stvarnosti smrti te vezu s vlastitim osjećajima (*Plačem jer mi je žao.*), pruža mogućnost imenovanja vlastitih osjećaja (*Osjećam napetost i boli me želudac. To je povezano s mojom tugom.*) kao i osvještavanje da ne možemo sami svladati svoju tugu te da nam je potrebna pomoć drugih.

Osobi koja pati zbog gubitka mnogo pomaže ako je pažljivo slušamo te ako joj se pridružimo i suosjećamo s njom u tuzi, olakšavajući joj sjećati se voljene osobe i upamtiti je.

Za reakcije tugujuće osobe ili djeteta treba imati golemo razumijevanje i strpljenje, a prema stanju u kojem se nalazi i doživljajima koji je prate valja se odnositi s poštovanjem. Pritom je neophodno imati uvid i u vlastitu osobnu ranjivost i tugu, koje su izraz našeg osobnog sklopa ili posljedica naših minulih, ali neprorađenih stresnih i traumatičnih doživljaja. Bez takvog uvida, i uz najbolje namjere, možemo otežati proces nečijeg tugovanja jer, umjesto u njegovu, možda interveniramo u vlastitu tugu (Urli, 1994.).

3. Što sve trebamo znati za uspješan rad s tugujućom djecom?

Da bi osoba koja se, poput učitelja, profesionalno bavi djecom pomogla djetetu koje je doživjelo, manje ili više, traumatičan gubitak, treba znati nekoliko osnovnih činjenica vezanih za ovu problematiku. Ponajprije mora znati koje

su normalne, a koje odstupajuće reakcije djece na gubitak i traumu, zatim mora poznavati normalne i odstupajuće reakcije odraslih u procesu tugovanja te kako se oni odnose prema tugujućoj djeci. Sljedeće je poznavanje važnosti i značenja ceremonija i rituala u određenoj kulturi, raznih (terapijskih) tehnika koje se primjenjuju na empatičan način te temeljnih dječjih potreba za ponovnim stjecanjem povjerenja.

Sve upućuje na to da uspostavljanje psihofizičke ravnoteže nakon gubitka drage osobe i normalan nastavak razvoja i života djeteta podrazumijeva okolinu koja pomaže i shvaća dijete, daje mu osjećaj povjerenja, predvidljivosti i sigurnosti.

Tugovanje je dugotrajan proces. Zahtijeva strpljenje djeteta i osobe koja se njime bavi i pomaže mu da to uspješno prebrodi. Važno je ona prepozna, razumije i prihvati djetetove teške osjećaje (u procesu tugovanja to može biti ljutnja, bojazan i sl.), a da sama ne bude njima preplavljena. Uz takav pristup učitelj može raznim tehnikama pomoći djetetu da teške osjećaje, koji ga opterećuju i čine nefunkcionalnim, izrazi, oblikuje u manje opasne i ugrožavajuće te ih nanovo uzme i nastavi se uredno razvijati (Urli, 1994.).

3.1. Karakteristike poimanja smrti u djece osnovnoškolske dobi

U razdoblju između pete i desete godine djeca postupno shvaćaju da je smrt nepovratna te da njome prestaju sve životne funkcije.

„Čovjek kad umre...“, kažu Nino, Lucija, Antonio i Nikolina, učenici drugog razreda, kojima je preko ljetnih praznika umrla učiteljica:

„...njemu duša ide na nebo, a tijelo ostaje u grobu.“

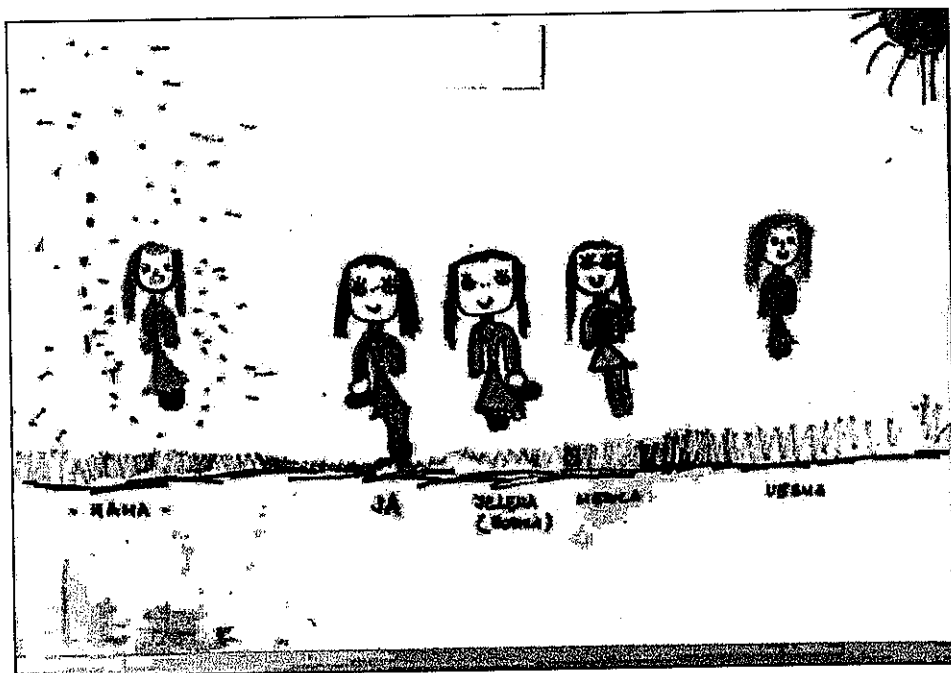
„...znači da ne diše, da ne jede, ne može se više kretati i da je otišao na nebo.“

„... mirno stoji u grobu, ne može se pokretati i ne može jesti, piti i disati.“

„...ne može hodati, ne može disati, ne može pričati...“

Prijelomna dob za poimanje neizbježnosti i univerzalnosti smrti jest sedma godina. No, u to vrijeme djeca još uvijek ne prihvaćaju mogućnost vlastite smrti, ali raste mogućnost njihova razumijevanja doživljaja drugih pa se mogu više suosjećati s prijateljima koji su izgubili dragu osobu.

Mišljenje je djece te dobi konkretno, stoga trebaju vrlo konkretna pojašnjenja događaja i stvarnu pomoć u tugovanju.

Crtež sedmogodišnje djevojčice koja je izgubila majku u prometnoj nesreći

Početak školskog razdoblja mijenja se dječja spremnost na izražavanje osjećaja. Najčešće pod utjecajem kulturoloških pritisaka i vršnjaka, djeca te dobi, posebice dječaci, počinju potiskivati svoje osjećaje. Zbog toga često drže svoju tugu u sebi i ne žele o njoj govoriti.

S deset godina pojam smrti u djece postaje apstraktniji i ona mogu razumjeti dugoročne posljedice gubitka, ali i činjenicu da smrt može postati osobna stvar. To izaziva potrebu da se smrt drži dalje od sebe.

Razvoj djetetova poimanja smrti usko je vezan uz njegov spoznajni razvoj, ali i uz njegova iskustva sa smrću i umiranjem. Djeca koja su već doživjela smrt bliske osobe, i pritom dobila valjana objašnjenja o okolnostima smrti, bolje će shvatiti ovu životnu činjenicu nego druga djeca (Dyregrov, 2001.).

4. Dječje reakcije na smrt

Načini na koje djeca reagiraju na smrt drage osobe ovise o tome je li smrt očekivana pa je dijete imalo vremena za tzv. *anticipirano tugovanje* ili je nagla i neočekivana. U prvom slučaju, kad smrt doista nastupi, dječje su reakcije manje intenzivne od onih kada se smrt dogodi iznenada. Unatoč tomu, smrt će uzrokovati neposredne reakcije tugovanja (Dyregrov, 2001.).

Ni odrasli, pa ni djeca, posebice kad je posrijedi iznenadna smrt, ne reaguju jednako. Nekoliko je tipičnih načina kako djeca općenito reaguju na smrt.

Najčešće se javlja *šok i nevjerica*. Svoj doživljaj i svoje stanje djeca tada izriču riječima: „*To nije istina!*“, ne izražavajući snažne osjećaje. Posljedica je to činjenice da dijete gubitak prihvaća postupno, što je prirodni mehanizam obrane koji ga štiti da ne bude preplavljeno emocijama.

Djeca mogu reagirati i mnogo burnije, najčešće *očajem, protestom i ljutnjom*. Te su njihove emocionalne reakcije obično vrlo intenzivne i mogu potrajati, a djeca su tada potpuno neutješna.

Ima i djece koja su *apatična* pa djeluju kao da su *okamenjena*. Ona znaju zbuniti pomagače neuobičajenim pitanjima koja, saznajući vijest o gubitku, postavljaju odraslima. Mnogi odrasli bit će zatečeni kada u takvoj situaciji dijete, umjesto očekivane tuge i suza, pita: „*Mogu li se ći vani igrati?*“ (Urli, 1994., Dyregrov, 2001.)

Uz navedene netipične reakcije na vijest o smrti bliske osobe, koje su rijetke, najčešće se pojavljuju tzv. *uobičajene dječje reakcije na gubitak drage osobe*.

4.1. Uobičajene dječje reakcije na smrt drage osobe

Nakon gubitka voljene osobe u djece se najprije pojavi *strah ili bojazan*. Najčešće ih plaši to što im svijet više nije siguran kao što je bio, ali i nedostatak spoznaja o onome što se događa, nerazumijevanje zbivanja te neizvjesnost.

„*Tako očita smrt bliske osobe za mene je bila apsolutno neshvatljiva. Nikako nisam uspio povezati živoga strica i mrtvoga strica. Nedostajalo mi je nešto objašnjivo i spasonosno, i u taj nedokučivi prostor počeli su se useljavati panika i strah.*“ (Joško Marušić, 2000.:12)

Strah se može manifestirati na različite načine. U djece ranije osnovnoškolske dobi, koja su izgubila jednog roditelja, pojavljuje se bojazan od smrti drugog roditelja pa postaju zahtjevnija i pokazuju veću ovisnost te čak odbijaju ći u školu. Starija djeca pokazuju strahove u vezi sa zadovoljavanjem njihovih primarnih potreba, a u mladenačkoj dobi najčešća su promišljanja o vlastitoj smrti.

Među uobičajene dječje reakcije u kriznim situacijama ubrajaju se i tzv. *živa sjećanja ili supermemorija*. Javljaju se ako je dijete bilo izravan svjedok nesreće i smrti u obitelji. Slike doživljenog mogu se, praćene slušnim i taktilnim doživljajima, javiti vrlo nametljivo. Najčešće su na večer prije spavanja i ometaju san djeteta. Javljaju se i u obliku snova i noćnih mora (Dyregrov, 2001.). Ponekad su te misli i sjećanja toliko neugodni da ih dijete i samo pokušava prebroditi raznim aktivnostima, što se može očitovati njegovim pojačanim nemirrom.

4.1.1. Poteškoće sa spavanjem najčešće se manifestiraju kao poteškoće uspavlivanja i poremećaji tijekom spavanja. Uz ostalo, poteškoćama ove vrste pridonosi i to što se među odraslima riječ *san* i *spavanje* koriste za opis smrti (*Tata spava., Braco je zaspao i nikad se neće probuditi.*). To djecu zbunjuje i plaši.

Tjeskoba koja preplavljuje tugujuću djecu pojačava smetnje spavanja. Javljaju se i noćne more pa se dijete boji snova. Zbog toga često odbija samo spavati u svom krevetu.

„Spavali smo u bračnoj postelji mojih roditelja. U sredini smo se čvrsto stiskali jedan do drugoga ja i moj rođak Vlatko koji je bio iste dobi, a s vanjske strane postelje, njemu i meni iza leđa, legle su teta Milica i Vlatkova starija sestra Meri. Bio sam neizmjereno zadivljen njihovom hrabrošću da spavaju na rubovima, izložene mraku i sveprisutnoj, zastrašujućoj tajni umrloga strica. Godinama poslije bojao sam se mračnih i osamljenih prostora...“ (Joško Marušić, 2000.:13)

Noćnim morama i strahovima češće su izložena djeca koja tijekom dana nemaju prilike svoju tugu izraziti razgovorom, mislima, igrom. Posebno je loše ako potiskuju misli i sjećanja o traumatičnom događaju. Djeca koja se mogu suočiti s onim što im se dogodilo mnogo lakše prolaze kroz proces tugovanja.

4.1.2. Tuga i čežnja neizostavno prate gubitak drage osobe, a djeca ih izražavaju na različite načine. Neka često (neutješno) plaču, a druga se osamljuju, izoliraju, povlače ili češće traže blizinu odraslih.

Djeca koja plaču često navode druge uzroke svoga plača, a intenzitet njihovih reakcija nije primjeren uzroku. Tako umjesto da kažu kako plaču za ocem, kažu da ih boli glava (Crist, 2005.).

Dječja se čežnja očituje svakodnevno, jer djetetu nedostaje zagrljaj osobe koju je izgubilo, sigurnost koju je osjećalo, pomoć pri školskim zadaćama, igranje neke igre i brojne druge dnevne aktivnosti. Grljenje, mirisanje, dodirivanje stvari pokojnika također su izrazi čežnje. Čežnja se u djetetu pojačava kad vidi slogu i sreću drugih, potpunih obitelji. Tuga, bol i čežnja u ove djece posebno su jake u dane kao što su godišnjice smrti, blagdani, rođendani i sl.

4.1.3. Zauzetost uspomenama vezanim uz pokojnika značajno može olakšati gubitak. Tugujuća djeca često običavaju gledati slike u albumu, tražiti da im se čitaju pisma preminulog te pričaju priče i zgone o njemu. Nerijetko, krišom od odraslih, sa sobom nose neki predmet ili dio odjeće pokojnika. To im

treba dopustiti jer je taj predmet važan u smanjenju boli, omogućuje oponašanje izgubljene stvarnosti i daje djetetu određenu sigurnost i utjehu.

Događa se da dijete počne nesvjesno oponašati izgubljenu dragu osobu. Takvim poistovjećivanjem osjeća mu se bliže, što pruža utjehu i djetetu i obitelji.

4.1.4. Ljutnja i ispadi gnjeva također su uobičajene reakcije tugujuće djece i mogu se različito manifestirati: ljutnjom na smrt što je uzela dragu osobu, na Boga što je to dopustio, na odrasle što su ih isključili iz svog tugovanja, na druge što to nisu onemogućili, čak i na sebe što nisu spriječila smrt, na voljenu osobu što ih je napustila i sl. (Dyregrov, 2001.)

Tugujuća djeca gnjev izražavaju protestom i udaranjem roditelja kojeg smatraju krivim za smrt drugoga roditelja. Ponekad takvim reakcijama djeca pokušavaju otrgnuti živog roditelja od beskrajne tuge u koju je utonuo, kako se ne bi slomio te da bi usmjerio svoju pozornost prema njima koji također tuguju.

S obzirom na spol, djeca tuguju na različite načine. Djevojčice svoju tugu uglavnom izražavaju riječima, a tugujući dječaci često su pojačano nemirni.

Među osjećaje koji se javljaju u djece nakon gubitka drage osobe ubrajaju se *krivnja i stid*. Temelje se na tzv. *dječjem magičnom mišljenju*, tj. mišljenju djece kako njihovi osjećaji mogu utjecati na razna zbivanja, pa ih čak i izazvati. Tako misle i o smrti. Primjer djevojčice Žane to zorno pokazuje. Kad je imala sedam godina, Žana je dobila sestricu Stelu. Djevojčica je bila prekrasna, ali vrlo boležljiva i zahtjevna. Roditelji su joj posvećivali mnogo pozornosti, često zapostavljajući Žanu. Ona je zbog toga jako patila i često bi i naglas rekla: „*Bolje da se nije ni rodila... Dode mi da je pošaljem tamo gdje joj je i mjesto –na nebo!*“ (Stela – zvijezda, a zvijezde su na nebu.) Kad se Stela razboljela od maligne bolesti i umrla, Žana je imala užasne probleme, mučeći se mislima kako joj se ostvarila želja da joj sestra umre i ode na nebo. Dugo je patila, preplavljena krivnjom i stidom zbog onoga što je priželjkivala i govorila sestri dok je bila živa. Da bi se izliječilo njezino teško emocionalno stanje nakon sestrine smrti, bila je neophodna dugotrajna stručna pomoć.

4.1.5. Teškoće spoznajnog funkcioniranja u školi također nisu rijetkost među tugujućom djecom. Ove sekundarne poteškoće nastaju zato što tuga izaziva smetnje pažnje, posebice koncentracije i održavanja stalnosti ove spoznajne funkcije. Misli i sjećanja ometaju pažnju, a tuga smanjuje inicijativu i energiju. Ako je smrt bila izrazito traumatična, smetnje pažnje mogu biti vrlo ozbiljne. U igri, crtežima, sastavcima i svakodnevnim aktivnostima mogu se zapaziti tako manifestirani elementi traume.

Poteškoće u spoznajnom funkcioniraju mogu se pojaviti i dvije godine nakon smrti drage osobe.

Glavobolja, trboboja, tahikardija, mišićna napetost i slične *psihosomatske tegobe* često prate dječje tugovanje za umrlima. To su simptomi koji privlače pozornost odraslih, što djeluje potkrepljujuće na dijete. Roditeljima takvog djeteta svakako treba pojasniti da emocionalni čimbenici izazivaju psihosomatske tegobe, kako bi znali što je u dječjim reakcijama uzrok, a što posljedica. Taj podatak važan je za izbor ispravnog, tj. djelotvornog postupanja s djetetom (Urli, 1994., Dyregrov, 2001.).

4.2. Koje su još moguće reakcije djeteta na gubitak?

Uzmemo li u obzir učestalost nekih dječjih reakcija na gubitak voljene osobe, mogu se izdvojiti neke koje se javljaju prilično rijetko, ali ih se ne smije zaobići. U toj skupini jesu: *regresija, društvena izolacija, maštanje, promjene ličnosti, pesimizam u odnosu na budućnost te ranije sazrijevanje i odrastanje.*

Regresivno ponašanje vezano je uz dob djeteta. Mlađa djeca mogu izgubiti kontrolu velike i male nužde, postaju veoma ovisna, zahtjevna i sl. Starija djeca mogu više nego inače tražiti blizinu odraslih te nerado odlaziti u školu.

Društvena izolacija, odnosno povlačenje tugujućeg djeteta, može biti izazvana nerazumijevanjem vršnjaka i odraslih iz njegova okruženja. Zbog reakcija okoline, djeca se boje da će izgubiti samokontrolu, a plaše se i raznih pitanja koja bi im mogli postaviti odrasli ili djeca. Ponekad se i vršnjaci uplaše da bi se isto moglo dogoditi njima, tj. da bi i njih mogla zadesiti smrt drage osobe pa se prestaju družiti s tugujućim djetetom, kako bi se riješili vlastite tjeskobe.

Djeca često *maštaju* o umrloj osobi. To može biti ugrožavajuće, ako nisu dovoljno dobro informirana o događajima, značenju i mogućim posljedicama svega što se zbilo. Njihove maštarije mogu biti zastrašujuće (*pokojnik će se vratiti, osvetit će se i sl.*).

Katkad se pojave i *promjene ličnosti* djeteta pa ono postaje mirnije, izolirano i tjeskobno. Ne pomogne li mu se primjereno i pravodobno u suočavanju s traumom, moguće su i trajne promjene ličnosti.

Pesimističan odnos prema budućnosti, kao specifična reakcija djece na gubitak, podrazumijeva nemogućnost djeteta da sebe zamisli kao odraslu osobu koja će osnovati svoju obitelj i srediti svoj te život svojih bližnjih. Njegove su projekcije u budućnost nemoguće. U takvim situacijama stupanj pesimizma ovisi o stupnju traumatičnosti proživljenog događaja.

Ima i slučajeva da dijete nakon gubitka *ranije sazrije*, preuzme odgovornost i pokazuje više razumijevanja i suosjećanja prema drugima. (Miharija, 1994., Urli, 1994., Dyregrov, 2001.).

Primjer male Lane dobro svjedoči o ovakvim dječjim reakcijama na smrt drage osobe. Kad joj je umrla majka od karcinoma, imala je sedam godina. Nastavila je živjeti s ocem i tri godine mlađom sestrom. Otac je bio vrlo brižan, ali je puno radio, a pomoći nije bilo niotkuda. Lana, po prirodi vrlo savjesna i sklona perfekcionizmu, već je zarana, polako preuzimala jednu po jednu dužnost u kući, vrlo savjesno brinući se o sebi, ocu i mlađoj sestri. Već na početku osnovnog školovanja djelovala je kao *brižna ženica*. Na vrijeme se školovala, zaposlila, rano se udala i postala majkom petero djece. Činilo se da uvijek sve stigne i da je puna razumijevanja za sve i svakoga, ali se vrlo rijetko smijala. Bila je stalno užurbana, nervozna... Jednog je dana počinila samoubojstvo.

5. Što sve trebamo znati za uspješan rad s tugujućom djecom?

Za neometano odvijanje procesa tugovanja djece koja su izgubila blisku osobu veoma su važne, kako je već naglašeno, reakcije odraslih, posebice njihovo osobno suočavanje sa smrću. Učine li to oni kako treba, i dijete će lakše prebroditi krizu gubitka.

Odrasli nikako ne bi smjeli skrivati točne obavijesti od djece, posebice kada je smrt očekivana, kao u slučajevima bolesti, udaljavati dijete s pogreba i drugih rituala, niti zatomljivati vlastite reakcije pred djecom i isključivati ih iz svijeta odraslih.

Odrasli griješe i kada kriju svoju tugu pred djetetom. Tako dijete stvara pogrešne pretpostavke da su ravnodušni, bezosjećajni, da smrti osobe koju su voljeli ne pridaju nikakvu važnost i da život općenito nema nikakvu vrijednost te da njegov prestanak nikoga ne zanima (Hadži Antonović, 1979.).

5.1. Dječja pitanja o smrti

U ovako kriznim situacijama djeca znaju postavljati brojna pitanja: Zašto je netko umro?, Što znači smrt?, Gdje je taj netko tko je umro?, Kako mu je tamo?, Što je s njim sada?, Zašto ga nema?, Kad će se vratiti?, Zašto se neće vratiti?, Što radi na groblju? i Kako mu je u grobu?... Ovakva pitanja nisu nimalo jednostavna. Neoprezan odgovor na svako od njih može izazvati zebnju, pojačati strah, prouzročiti neželjene neposredne ili odgođene reakcije.

Primjer iz svakodnevnog života najbolje to ilustrira. Jedna se petogodišnja djevojčica nakon smrti bake potpuno povukla u sebe, prekinula je komunikaciju s okolinom i gotovo prestala govoriti. Izgovarala je samo nekoliko riječi, tepajući kao malo dijete, i služila se čudnim grimasama i pokretima. Baka, s kojom je živjela i koju je jako voljela, iznenada je umrla. U gužvi oko bakine smrti na djevojčicu nitko nije obratio pozornost, nitko s njom nije razgovarao, nitko joj

nije na vrijeme pomogao da shvati što je posrijedi, a ona nije imala hrabrosti da od ikoga traži odgovor na bezbroj pitanja koja su je mučila u vezi s bakinom smrću (Hadži-Antonović, 1979.).

Zbog stupnja svog psihičkog razvoja, školska su djeca naprednija u poimanju smrti pa lakše shvaćaju činjenično stanje. To, naravno, ne isključuje postavljanje pitanja oko kojih se odrasla osoba treba potruditi i znalčki na njih odgovoriti.

5.2. Kako odgovarati na dječja pitanja?

Pri pojašnjavanju i odgovaranju na djetetova pitanja o smrti, treba voditi računa da se zadovolji njegova znatiželja, a da se pritom ne povrijede njegovi osjećaji i izazove strah. Dapače, strah i zebnju koji već postoje valja umiriti odgovorima, potičući pritom stvarnu spoznaju o vrijednosti života i neizbježnosti smrti (Kovačević, 2011.).

Kad umre starija osoba, djetetu se može reći da je bila vrlo stara, da je dugo, dugo živjela i da stari ljudi moraju jednom umrijeti. Takvo pojašnjenje neće izazvati strah, jer starost je nešto što je daleko i od njega i od njegovih roditelja.

U pojašnjenjima ne treba spominjati bolest jer se svatko može razboljeti. Ako dijete poveže bolest sa smrću, osjetit će paničan strah od svake bolesti. Želeći zaštititi dijete, roditelji i drugi odrasli iz njegove neposredne okoline ponekad okolišaju ili lažu djetetu, nastojeći ublažiti svoj odgovor o smrti. Tako mu često kažu da je djed *zaspao* i da se dugo neće probuditi. Tumačeći smrt na takav način, mogu izazvati strah od sna, spavanja i odlaska u krevet. Ako dijete – koje je doživjelo smrt bliske osobe i koje je prije toga, uz poljubac ili kratku priču, bez ikakvih poteškoća odlazilo na spavanje – sada pokazuje otpor, odgađa odlazak u krevet izlikama da je žedno, gladno, da mora na WC te plače, muči sebe i roditelje, zasigurno je doživjelo traumu zbog nedostatka potpore, pojašnjenja događaja ili njegova potpuno krivog tumačenja. Posljedica toga jesu noćne more i strahovi. Svoj strah od smrti takvo je dijete najčešće vezalo za san pa je ponekad neophodna i pomoć stručnjaka da se to razriješi (Hadži-Antonović, 1979.).

Kad shvati da je smrt nešto nepovratno, dijete se može uplašiti za svoje roditelje pa stalno zamišljati kako će oni umrijeti. Ako je dijete malo, u njemu će se pojaviti poguban strah da će ga roditelji napustiti. Taj strah najčešće izražavaju pitanjima: „Kad ćeš ti umrijeti?“, „Je l' tako da ti nećeš umrijeti?“. Iza takvih pitanja treba prepoznati strah koji se otklanja sigurnim glasom i razumljivim uvjerenjem: „Ni slučajno! Ništa ne brini. Ja ću živjeti još dugo.“

Postavi li dijete pitanje hoće li i ono samo umrijeti, treba mu reći da će još dugo, dugo i još mnogo, mnogo godina živjeti. Tako nije izrečena laž, a otklonjen je djetetov strah.

Pitanja koja dijete postavlja iako mu je teško, a tako je i osobi koja na njih treba odgovoriti, svjedoče o tomu kojim tempom ono napreduje i istodobno sprječavaju pojavu fantazija koje izazivaju tjeskobnost.

6. Potpora i pomoć tugujućem djetetu

U ovakvim situacijama veoma je značajno da dijete ima potporu okoline. U obiteljima koje su čvrsto povezane i imaju razgranatu tzv. *socijalnu mrežu* mnogo je više mogućnosti za zadovoljavanje potreba tugujućega djeteta. Isto vrijedi i za institucije koje se skrbe o djeci i obrazuju ih.

Potpora obitelji i ostalih članova socijalne mreže, među kojima je i učitelj, očituje se u stvaranju povoljne emocionalne klime u kojoj će dijete moći prihvatiti ono što mu se dogodilo. Dijete će lakše proživjeti proces tugovanja ako su među bližnjima, vršnjacima i učiteljima njegove potrebe opažene, shvaćene, prihvaćene i zadovoljene.

Osnovno što treba učiniti jest pronaći *zamjenu* za preminulog roditelja, imajući u vidu da djetetu treba vremena za prihvaćanje te osobe. U tom vremenu neophodno je osigurati stabilnost ispunjavanjem svakodnevnih potreba djeteta.

Što je dijete mlađe, potrebnije je da odrasli, kod kuće i u školi, motre signale koji pokazuju kako ono razumije događaj. Razvojne karakteristike mišljenja, posebno maštanja i uzročno-posljedičnog razmišljanja, djeteta rane osnovnoškolske dobi mogu utjecati na pojavu dviju verzija stresnog događaja: jednu utemeljenu na obavijestima dobivenim od odraslih i drugu nastalu na osnovi osobnih maštanja djeteta. Ova pojava negativno utječe na proces tugovanja. U takvim slučajevima odrasli mogu dodatnim obavijestima ispraviti njegove eventualne pogrešne postavke.

Djeca koja su manje osjetljiva i rjeđe razmišljaju o zbivanjima oko sebe lakše se suočavaju sa stvarnošću. Na proces tugovanja, uz te karakteristike, utječe i razina emocionalne zrelosti te prijašnji gubici i odvajanja koja je dijete proživjelo. Zadaća odraslih, i u ovom slučaju, jest da svoju potporu djetetu prilagode karakteristikama njegove osobnosti te njegovim prijašnjim iskustvima.

Kao i odrasli, djeca imaju potrebu za konkretnom osnovom u tugovanju, zato ih ne treba isključivati iz pogreba i ostalih rituala vezanih za smrt. Ritualni su vrlo značajni odraslima i djeci. Dijete koje u njima sudjeluje lakše prihvaća stvarnost, manje mašta, rijetko poriče ono što se doista zbilo, lakše tuguje i simbolično izražava svoju tugu te strukturira kaotičnu situaciju (Marinof, Lou, 2000.). Za sudjelovanje na pogrebu i ostalim ritualnim događajima i radnjama dijete treba pripremiti, osigurati mu pratnju pouzdane odrasle osobe i nakon toga mu omogućiti da proradi dojmove. Ako dijete ne želi biti na pogrebu, ne treba ga na to prisiljavati.

Zbog lakšeg prihvaćanja stvarnosti i smanjivanja raznih maštarija, treba vidjeti tijelo preminuloga, jer je mnogo lakše preboljeti jednu konkretnu sliku nego bezbroj zamišljenih, fantaziranih, nerealnih i nejasnih.

U slučajevima kremiranja djetetu treba pojasniti da tijelo umrle osobe ništa ne osjeća i da će se, ako se kremira, pretvoriti u pepeo.

Brojni su pokazatelji da djeca koja nisu dobila potporu i nisu bila pripremljena za suočavanje s umrlom bliskom osobom i njezin pogreb, mogu određeno vrijeme imati emocionalne te poteškoće u ponašanju i školskom funkcioniranju (Urli, 1994., Dyregrov, 2001.).

„Onoga dana kad su mrtvo tijelo vozili na selo da ga tamo pokopaju, roditelji su me posljednji put odveli u stričevu kuću. Tamo su stizali i ostali vodeći, također, svoju djecu sa sobom. Na ulazu u sobu gdje je ležao mrtvac, gotovo sam se onesvijestio od straha i užasa... Prizor mrtva čovjeka doista je stvarna i dojmjljiva slika iz istinskog pakla i jasnoća njezine reprodukcije nikada više nije izgubila snagu.“ (Joško Marušić, 2000.)

6.1. Briga o djetetovim potrebama

Tijekom pružanja potpore i pomoći u zadovoljavanju potreba tugujućeg djeteta najvažnija je otvorena i izravna komunikacija, primjerena njegovoj dobi i razumijevanju.

Odrasli ponekad podcjenjuju razumijevanje djeteta, zbog čega mogu nastati poteškoće. Ako koja od djetetu bliskih osoba boluje od teške bolesti i očekuje se da će umrijeti, ono o tome treba biti obaviješteno, da bi znalo što se događa. Djeca ionako znaju sve prije nego im odrasli kažu, ali je pitanje koliko to razumiju. U takvim slučajevima može se javiti tzv. *anticipacijska* tuga, tj. dijete može početi tugovati unaprijed. Nakon smrti roditelja važno je održavanje kontinuiteta u životu djeteta, a posebno je važno djetetu reći da će se uvijek netko za njega brinuti. U posljednjoj fazi života, ali ne kad je prekasno, dijete treba kraće vrijeme ostati uz umirućeg kako bi se prikladno oprostilo od njega.

Pohranjivanje pokojnikovih stvari je bolno, ali dijete i u tome treba (primjereno) sudjelovati. To je prirodni dio procesa tugovanja.

Ako drugi roditelj skriva svoje osjećaje, postaje djetetu negativan uzor i samo mu može otežati suočavanje sa stresom ili traumom. Zbog ovakvih situacija mladi često znaju reći da su o smrti više saznali od prijatelja nego od roditelja.

Izražavajući emocije, odrasli i djeca samo povećavaju broj mehanizama suočavanja i u kasnijem životu. Otvoreni razgovori među članovima obitelji najbolja su prigoda za izražavanje osjećaja.

Treba znati da djetetu treba vremena za suočavanje sa smrću. Ono to radi postupno. Ako ne želi, dijete ne treba prisiljavati na razgovor. Postoji mnogo drugih načina kojima će nam ono simbolički pokazati da razmišlja o gubitku. Najčešće će posegnuti za crtežom i igrom, što dobro informiran roditelj i učitelj mogu iskoristiti nastojeći mu pružiti potporu.

Neka djeca znaju pregledavati obiteljske albume. Roditelj bi u tome trebao sudjelovati (a ako dijete na to pristane, može i odgojitelj/učitelj) i time mu pomoći da proradi svoje osjećaje. Dobro je, također, da dijete posjećuje grob jer je i to prilika da govori o onome što misli i doživljava.

Budući da se povećana tjeskoba, koja se javlja nakon gubitka, najbolje rješava održavanjem uobičajene dnevne rutine djeteta, preporučuje se da ono što manje izostaje iz škole, s treninga i drugih aktivnosti u koje je uključeno. Učitelja obitelj treba obavijestiti o gubitku (Dyregrov, 2001.).

Kada dijete izgubi jednog roditelja, treba izbjegavati odvajanje od drugog. Kada je to, pak, neizbježno, mnogo je bolje dovesti u kuću baku, tetu ili koga od rodbine da pomogne nego dijete poslati iz kuće. Odvajanje može u djetetu izazvati strah da će izgubiti i drugog roditelja (Hadži-Antonović, 1979.).

Tugujućem djetetu treba dopustiti upaljeno svjetlo i otvorena vrata. Katkada mu se, na kraće vrijeme, može dopustiti i spavanje s roditeljima u krevetu. Pri svemu tome cilj je postići da dijete nakon nekog vremena opet spava u svom krevetu, u svojoj sobi, s ugašenim svjetlom i zatvorenim vratima.

Djeci treba objasniti da se u tuzi ne moraju ponašati kao odrasli. Oni su djeca i mogu reagirati onako kako se osjećaju iznutra. Od njih se ne očekuje da cijelo vrijeme budu tužni. Kada, uz razumijevanje i potporu odraslih, djetetove potrebe budu zadovoljene, njegovo će se ponašanje normalizirati.

7. Kako sa smrću postupati u školi

7.1. Preventivne pripreme

Smrt je sastavni dio života i uvijek se može dogoditi. Ni za djecu ni za odrasle nije dobro kad ih zadesi nespremne. I za događaj smrti se, kažu stručnjaci, treba pripremati unaprijed. Postoje različiti načini na koje se to u školi može učiniti:

- tematika umiranja, smrti i postupanja u takvim situacijama treba biti jedna od tema na učiteljskom vijeću
- učitelje i nastavnike treba stručno osposobiti za rad s djecom kad je u pitanju problematika smrti
- odabrati skupinu nastavnika koji će se posebno usavršiti u ovom području i biti potpora drugim nastavnicima

- osigurati literaturu iz ovog područja kojom bi se služili učitelji te materijale i tekstove koji se mogu rabiti u nastavi
- napraviti plan postupanja u slučaju traumatičnih događaja s mogućim smrtnim ishodom i sl. (Dyregrov, 2001.)

Općenito govoreći, kako će se u školi postupati u slučaju smrti, ovisi o tome tko je umro i u kakvim okolnostima.

7.2. Potrebe učitelja

Kad smrtni slučaj utječe na školu, on ostavlja traga i na učiteljima. Neki od njih budu silno pogođeni i snažno reagiraju pa se pribojavaju da se neće moći skrbiti o djeci. U takvim situacijama oni se obično *priberu*, svoje potrebe *stave sa strane* i rade svoj posao. No, čim se pojavi prilika, morali bi početi zadovoljavati i svoje potrebe. Djelotvoran je razgovor s pouzdanim i dobro educiranim stručnim suradnikom, ali i okupljanje kolegica i kolega te razgovori o osobnim dojmovima i reakcijama.

Ima učitelja koji se ustručavaju razgovarati s djecom o onome što se dogodilo, bojeći se da je djeci previše teško i ne osjećajući se spremnima za preuzimanje odgovornosti za tako što. Lakše će se snaći učitelji koji su se osobno ili organizirano informirali i obučili za djelovanje u ovakvim situacijama. Postoji li u školi stručni suradnik-psiholog ili dobro tematski educiran stručni suradnik drugog profila, valja se obratiti njemu za pomoć. Izostane li navedeno, slamka spasa može se potražiti na internetu gdje su uvijek dostupne osnovne informacije za razumijevanje ove problematike te upute za učinkovito djelovanje. Od velike pomoći u radu s tugujućom djecom učitelju mogu biti razne kreativne tehnike: pisanje (sastavaka, pjesama, dnevnika, pisama...), crtanje, slikanje i modeliranje, dramatizacija i dramske igre, lutkarstvo i sl. Te su aktivnosti odličan medij za izražavanje emocija, doživljaja i razmišljanja te donose veliko olakšanje djeci (Bastašić, 1990., Barat, 1992., De Zan, 1993. i 1994., Majaron i Kroflin, 2004.).

7.3. Potrebe učenika

Djeca koja su doživjela smrt bliske osobe najbolje se oporavljaju ako što prije krenu u školu. U takvim slučajevima škola štiti mentalno zdravlje, jer predstavlja povratak normalnom životu, izvor je opuštenog i vedrog druženja, okupira dijete aktivnostima, u njoj se njeguje zajedništvo i organizacija dnevnog ritma. U školi djetetu ostaje malo vremena da se prepusti samo sebi i razmišlja o onome što mu se dogodilo (Petrović, 1993.).

Nakon nemilog događaja, najteži je prvi dan u školi. Taj prijelaz mogu olakšati pravodobni kontakti učitelja i obitelji. Najbolje je da kontakt-osoba

bude učitelj u kojeg učenik ima najviše povjerenja. Pritom se s učenikom može isplanirati njegov dolazak u školu i susret s razredom te što će učitelj reći razredu i kako želi da se drugi učenici odnose prema njemu. O smrti je najbolje govoriti otvoreno, ali, ako to sam učenik ne želi, treba uvažiti što on hoće.

Učitelji, svakako, moraju imati u vidu da će učenik koji tuguje zbog gubitka bliske osobe imati smetnje koncentracije, zbog čega će njegova učinkovitost u nastavi biti smanjena. Zahtjeve, dakako, valja prilagoditi trenutačnim mogućnostima učenika.

7.4. Obredi i aktivnosti u školi

U slučaju smrti učitelja ili učenika, u školi se mora upriličiti komemoracija. Valja je dobro osmisliti kako bi olakšala izražavanje osjećaja i shvaćanje događaja, posebno vodeći računa o primjerenosti dobi djece.

U razredu se može izvesti niz simboličkih aktivnosti kojima će se učenici očitovati o smrti drugog učenika ili učitelja: crtanje, pojedinačna ili zajednička izrada crteža, pisane asocijacije na minuli odnos s pokojnikom, pisanje pisma, poruke, pjesme, izrada prigodnog predmeta za umrlu osobu i slično. Učiteljev je zadatak potaknuti i usmjeriti dječju kreativnost, kako bi mogla konkretno izraziti svoju tugu. Simbolički događaji omogućuju najučinkovitije izravno izražavanje unutarnjih misli i osjećaja te zbrkanim mislima i osjećajima daju oblik i strukturu, nepojmljivo ih čineći konkretnima. Nakon simboličkih aktivnosti, djeca i odrasli osjećaju se bolje (Dyregrov, 2001.).

Helena, šesti razred, rujan, 2011.:

„Veliki šok za mene. Saznajem tužnu vijest. Umrla je moja učiteljica. Srce mi se uzlupalo, tijelo mi se počelo tresti. Govorila sam sama sebi: ‚Ne, ne, to nije istina!‘ Mama me je čvrsto zagrlila, a ja sam plakala na njezinu ramenu.

Znam da je moja učiteljica sada anđeo i da nas gleda sada odozgo veselo, a ja ću svaki dan moliti za nju i zauvijek ću je držati u svome srcu. Imam želju otići na grob svojoj učiteljici i najljepše joj cvijeće donijeti.

Volim te, nezaboravna učiteljice! Tvoja Helena.“

Svijeće također imaju veliku simboličku vrijednost pa se preporučuje, sukladno dogovoru s djecom, upaljenu svijeću određeno vrijeme držati negdje u razredu.

U slučaju da smrt potrese cijeli razredni odjel, dobro je organizirati strukturirani razgovor o smrti općenito, ali i o konkretnoj smrti koja je zadesila jedno ili nekoliko djece iz škole.

Svakako valja uspostaviti kontakt s roditeljima preminuloga djeteta, a ako oni to prihvate, i organizirati njihov susret s učenicima koji to žele.

Vrlo je korisno upriličiti i sastanak te osmišljen razgovor s roditeljima, posebice ako je posrijedi smrt učitelja koja je pogodila veći broj učenika. Nakon sastanka, roditeljima je dobro dati letak s osnovnim uputama o obilježjima dječjeg poimanja smrti, mogućim reakcijama te o tome kako im pomoći (Dyregrov, 2005.).

8. Zaključak

Nekada su se ljudi rađali i umirali u svom domu pa je smrt bila sastavnim dijelom svakodnevnog života i djeca su u tome sudjelovala kao i svi ostali. Danas shvaćanje smrti nije unutar dječje slike o svijetu koji ih okružuje. Zato djeci treba pričati i poučavati ih o smrti.

Dječje poimanje smrti ovisi o dobi, a reakcija na doživljeni gubitak bliske osobe ovisi o vrsti smrti, prijašnjim djetetovim gubicima, njegovim osobinama, ali i o njegovoj socijalnoj mreži.

Pomagati tugujućem djetetu nije nimalo jednostavno. Osoba ili osobe koje mu pomažu mnogo toga moraju znati da bi ispravno postupile i doista pomogle djetetu da neometano prevlada proces tugovanja, prihvati stvarnost gubitka i nastavi živjeti i razvijati se, njegujući s ljubavlju uspomenu na umrlu dragu osobu.

Odgojno-obrazovni djelatnici mogu doživjeti da trebaju pomoći svom učeniku koji je izgubio dragu osobu te imati značajnu ulogu u socijalnoj mreži svakog svog učenika, a da bi u tome bili uspješni, moraju se neprestano tematski educirati.

Literatura:

1. Arambašić, Lidija (2005.): *Gubitak, tugovanje, podrška*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
2. Arambašić, Lidija., Vizek-Vidović, Vlasta.: *Dječje reakcije na stresne situacije i traumatske događaje u Miharuja, Ž., Leko Kolbah, A. i sur. (1994.). Pomozimo djeci stradaloj u ratu (priručnik za psihologe)*, Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za školstvo, ured UNICEF-a, Zagreb
3. Barat, Arpad. (1992.). *Kako pomoći djeci u ratu (i poslije) kroz likovnu kulturu: kratki priručnik za odgajatelje i nastavnike*, u: Barat, A. i sur., *Projekt Psihološko-pedagoška pomoć učenicima stradalim u ratu*, Tuheljske Toplice: 1993.

4. Bastašić, Zlatko (1990.): *Lutka ima i srce i pamet*, Zagreb: Školska knjiga.
5. Buzov, Ivan (1986): *Krize žalovanja*, u: Jakovljević, Kulenović, Jakupčević, *Krizna stanja: klinika-konzultacija-intervencija*
7. De Zan, Damir (1993.): *Slika i crtež u psihoterapiji djece*, Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
8. De Zan, Damir (1994.). *Likovno izražavanje u psihoterapiji djece s traumatskim iskustvom iz rata*, u: Miharuja, Ž., Leko Kolbah, A. i sur., *Pomozimo djeci stradaloj u ratu (priručnik za psihologe)*, Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za školstvo, ured UNICEF-a u Zagrebu.
9. Dyregrov, Atle (2005.): *Tugovanje u djece*, Zagreb: Eduka.
10. Hadži Antonović, Olga (1979): *Malo dijete – velika zagonetka*, Beograd: Vuk Karadžić.
11. Kovačević, Milijana (2011.). *Suočavanje s gubitkom drage osobe u djece predškolske dobi – kako im pomoći*, Zbornik radova 17. dana predškolskog odgoja Splitsko-dalmatinske županije Mirisi djetinjstva – Teorija i praksa predškolskog odgoja u suvremenom društvu, Solin – Kaštela – Trogir.
12. Majaron, Edi, Kroflin, Lidija (2004.): *Lutka... divnog li čuda*, Zagreb: Međunarodni centar za usluge u kulturi.
13. Marinof, Lou (2000.): *Umjesto prozaka – Platon! – Filozofija kao psihološka pomoć*, Zagreb: V.B.Z.
14. Marušić, Joško (2000.): *50 valjanih razloga da djeca grizu nokte*, Zagreb: Ceres.
15. Miharija, Živana (1994.). *Posljedice ratnih stradanja djece u Republici Hrvatskoj*, u: Miharuja, Ž., Leko Kolbah, A. i sur., *Pomozimo djeci stradaloj u ratu (priručnik za psihologe)*, Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za školstvo, ured UNICEF-a u Zg.
16. Petrović, Ivanka (1993.): *Neke mogućnosti suradnje s učiteljima na ublažavanju poteškoća traumatizirane djece*, Projekt Psihološko-pedagoška pomoć učenicima stradalim u ratu, Tuheljske Toplice: Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za školstvo, ured UNICEF-a u Zagrebu.
17. Urli, Antonija (1994.). *Temeljne smjernice rada s tugujućom djecom*, u: Miharuja, Ž., Leko Kolbah, A. i sur., *Pomozimo djeci stradaloj u ratu (priručnik za psihologe)*, Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za školstvo, ured UNICEF-a u Zg.

Izvori s interneta:

<http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/kako-pomoći-tugujućem-djetetu/>

<http://www.oc-bbz.hr/vijest.asp?id=94>

<http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/stresni-događaji/dijete-koje-tuguje/>

<http://www.obiteljskicentarkc.hr/pitanja-i-odgovori.aspx?clanak=20>

Milijana Kovačević*

I bambini delle scuole elementari e lo stress causato dalla perdita di una persona cara – riconoscere il problema, comprenderlo, offrire sostegno e aiuto

UDK 159.942.3-053.2

Articolo compilativo

Ricevuto: 15. 12. 2011.

Accettato per la pubblicazione: 20. 2. 2012.

Riassunto: *Nel saggio vengono esposte le modalità di elaborazione del lutto nei bambini delle scuole elementari, le loro reazioni alla morte di una persona cara, i bisogni che una simile situazione genera e l'aiuto che gli adulti, a cui in simili circostanze si legano ancor di più, possono dare loro. I requisiti per riuscire ad offrire l'assistenza adatta in un periodo di lutto per il bambino sono: il conoscere e il riconoscere la morte come parte integrante della vita, la conoscenza delle capacità di confrontarsi con la morte del bambino e la conoscenza degli eventuali errori degli adulti che possono verificarsi nel tentativo di aiutare il bambino che vive un simile dolore. Gli errori possono nascere dalla scarsa conoscenza, ma anche dalle esperienze personali (traumi personali irrisolti e legati alla morte), da altri lutti ecc. In questa sede viene posto l'accento soprattutto sul ruolo della scuola e dell'insegnante nelle situazioni di lutto e nei tentativi di assistere adeguatamente il bambino.*

Parole chiave: *la perdita di una persona cara, lutto, l'elaborazione, dolore, sostegno.*

---

*Milijana Kovačević
dipl. psihologinja, stručna
suradnica-savjetnica
OŠ Kman-Kocunar
Split

*Milijana Kovačević, graduate
psychologist,
professional assistant-consultant
Kman-Kocunar Primary School
Split

*Milijana Kovačević,
Psicologa
Scuola elementare,
Kman-Kocunar
Split

Izveštaj o radu uredništva časopisa „Školski vjesnik“

UDK 061.22(047.6)

Primljeno: 10. 12. 2011.

U ovom vrlo kratkom izvještaju iznosi se pregled općih podataka o časopisu, o broju objavljenih svezaka i stranica, o kategorijama objavljenih radova, o zastupljenosti pojedinih rubrika po brojevima časopisa i neki drugi podaci značajni za rad uredništva.

Podaci o časopisu „Školski vjesnik“

od broja 1-2/2002. (vol. 51) do 1/2011. (vol. 60)

1. Opći podaci

Tablica 1

Danas su izdavaci (od 1. 1. 2010.)	<i>Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split Filozofski fakultet u Splitu</i>
Prva godina izlazenja	1951. (prvi broj objavljen 16. 4. 1951. u 500 primjeraka)
Pregled izdavaca od početka izlazenja	1951. Prosvjetni savjet grada Splita 1952. Savjet za prosvjetu i kulturu grada Splita 1952. (od 7. mj.) Udruženje nastavnika i profesora, stručnih nastavnika i učitelja Splita 1962. Zavod za školstvo kotara Split 1966. (od dvobroja 7-8) Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja u Splitu 1971. Uz Zavod izdavač je i Pedagoška akademija u Splitu do br. 4/1976. 1977. Zavod za prosvjetno-pedagošku službu ZO Split 1989. Pedagoško društvo u Splitu 1990.-1993. Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split Od 2000. uz HPKZ, Ogranak Split, izdavači su još dvije članice Sveučilišta u Splitu: Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja (kasnije PMF) i Visoka učiteljska škola 2005. umjesto Visoke učiteljske škole, kao izdavač javlja se Filozofski fakultet (uz prethodna dva izdavača) Od 1. 1. 2010. HPKZ, Ogranak Split i Filozofski fakultet u Splitu